

olanı, Fransızca hocası Mösyö Pierre'dir. Aslında ciddi, kültürlü, dünya siyasetiyle yakından ilgili bir adam olan Mösyö Pierre, Bihruz'un ders yerine kumar oynamak, açık saçık resimli kitaplar istemek, aşktan bahsetmek gibi sorumsuz davranışları karşısında, bu eli açık, saf müşteriyi kaçırmamak için onu alabildiğine istismar eder. Yazar bu tiple açık-göz, sömürücü ve menfaatperest Batılı'nın zihniyetini sergilemek istemiştir. Olayın son derece az olduğu romanda yazar, realist akımın özelliklerine uygun dış mekân ve kıyafet tasvirlerine de geniş yer vermiştir. Recâizâde Ekrem bu romanıyla realist akıma uygun bir sosyal tenkit örneği vermek istemiş, modaya uyarak o günkü edebiyatta işlenen alafranga tipini tenkit etmiş, fakat roman sanatı bakımından fazla başarılı olamamıştır.

1896 yılında *Servet-i Fünûn* mecmuasında (nr. 258-291, Şubat 1311-Eylül 1312) resimli olarak tefrika edildikten sonra 1897'de kitap halinde yayımlanan *Araba Sevdası* yeni harflerle de birkaç defa basılmıştır (1940, 1967).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 475-499; Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul 1981, s. 39-46; İsmail Parlatır, *Recâizâde Mahmut Ekrem*, Ankara 1983; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983, s. 59-71; Robert P. Finn, *Türk Romanı* [İlk Dönem: 1872-1900] (trc. Tomris Uyar), Ankara 1984, s. 87-99; Günzino Dino, "Recâizâde Ekrem'in *Araba Sevdası* Romanında Gerçekçilik", *TM*, XI (1954), s. 57-74.

ZEYNEP KERMAN

ARABAN

(عرابان)

Türk müzikisinde bir makam.

İki değişik dizisi olduğu için iki şekilde tarif edilir: 1. Nevâ perdesi üzerindeki bayâtî makamı seyrine uşşak dördlüsü, 2. Nevâ perdesi üzerindeki hicaz beşlisine uşşak dördlüsü ilâvesinden meydana gelir. Her iki dizinin de güçlülere gerdâniye ve nevâ perdeleri, durağı düğâh perdesidir. Seyri incidir.

Araban
makamı
dizileri

Araban makamı Türk müzikisinde az kullanılmıştır. İkinci tür arabanla dizisi aynı, fakat seyri değişik olan karcığar makamı ile bayâtî-araban ve araban-kürdî birleşik makamları ise arabandan çok daha fazla kullanılmışlardır. Araban makamının her iki dizisine örnek olarak Neyzen İsmâil Dede'nin ağır düyek usulünde, Kâtib Çelebi'nin berefşan usulündeki peşrevleriyle Ahmed Awni Konuk Bey'in lenk fahte usulündeki "Ey nev-nihâl-i işve aşkınla kârım efgân" mısraı ile başlayan nakış ikinci bestesi gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hızır Ağa, *Tefhîmü'l-makâmât ft tevlidi'n-nağamât*, TSMK, Hazine, nr. 1793, vr. 16^a; Abdülbâkî Nâsir Dede, *Tedkîk ü Tahkîk*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/1, vr. 21^b; H. Sadettin Arel, *Türk Müzikisi Nazariyatı Dersleri*, İstanbul 1963, s. 93; M. Ekrem Karadeniz, *Türk Müzikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara 1983, s. 101-102, 367-370.

CİNUÇEN TANRIKORUR

ARABESK

İslâm ve Türk tezyinatındaki
girift süsleme tarzı.

İslâm tezyinatında ve Avrupa Rönesans mimarisinde görülen stilize bitki, hayvan ve geometrik süs unsurlarıyla yüklü bir şekilde hazırlanmış kompozisyonlar genellikle arabesk olarak adlandırılmaktadır. Batı ülkelerinde bu tür girift süslemelerin Arap tarzını ifade ettiği şeklindeki bir genelleme, bütün müslüman topluluklara ait tezyinî sanatların aynı ad altında toplanmasına yol açmış ve buna göre Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan bölgelerde görülen süsleme tarzına arabesk denmiştir. İslâm tezyinatının kaynağı, yayılma alanları, esas ve mahiyeti bakımından bunun yanlış bir adlandırma olduğunun artık anlaşılmasına rağmen arabesk terimi günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

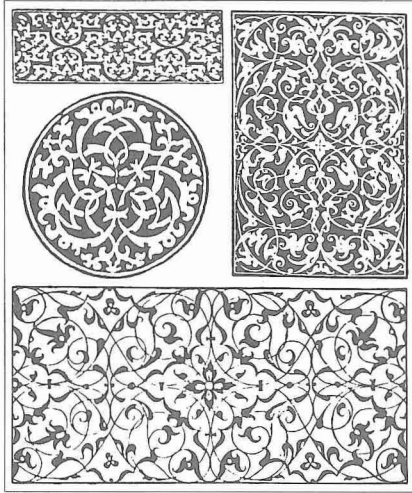
Arabesk terimi arab kelimesiyle Latince'de sıfat türeten -iscus ekinin birleşmesinden önce arabescus biçiminde ortaya çıkmış, bazan da rabesco şekli

olarak yaygınlık kazanmıştır. Cumhuriyet döneminden önce Türkçe'ye Fransızca'daki söyleniş tarzıyla girmiş olan kelime, sözlük ve ansiklopedilerin birçoğunda "Arap tarzı süsleme, değişik süs elemanlarının girift bir şekilde birbiriyle kaynaşması" şeklinde tarif edilmiştir. Ayrıntılı bilgiler veren yabancı ansiklopedilerde ise ileri sürülen örnek ve bilgilerin birbirini tutmadığı, arabeski meydana getiren unsurlar konusunda bir görüş birliğine varılamadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yayınlarda ayrıca mauresque, saracenic ve grotesque gibi maddelelere atıf yapılması, bu kavramın tarihî kaynağı ve terminolojik menşei hususunda bazı tereddütlerin mevcut olduğunu da göstermektedir.

Terimi ilk defa kullanan Avrupalı yazarlar, İslâm topluluğunun bir üyesi olan Arap kavminin adından yola çıkarak, nerede ve ne zaman yapılmış olursa olsun İslâm tezyinatının hemen bütününe arabesk adını vermişlerdir. Seyahatnâme, hâtırat, diğer kitap ve ansiklopedilerde bu terimi açıklamak üzere kullanılan gravür ve çizimler İspanya, Fas, Hindistan, İran ve Anadolu gibi birbirlerine çok uzak çevrelerden alınmıştır.

Arabesk kelimesinin ilk defa ortaya çıkışı ve bugünkü anlamıyla kullanılışı XIV. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Kelime muhtemelen ilk defa İtalyan yazarı Giovanni Boccaccio'nun *Decameron* (1350) adlı eserinde arabesco şeklinde kullanılmıştır. Daha XIV. yüzyılın ortalarında, yani *Decameron*'un Avrupalı hümanistler tarafından okunduğu günlerde, bu terimle "Doğu ile ilgili, Araplar'a ait" bir kültür unsurunun anlatılmak istendiği okuyucu tarafından biliniyordu. *Decameron*'un çeşitli dillere yapılan tercümelerinde bu terim "Saracen fashion" (Doğu tarzı) ve "Arabian clothes" (Arap kıyafeti) şeklindeki ifadelerle aktarılmıştır.

XIV. yüzyıldan başlayarak terimin İtalyan kültür çevrelerinde kendini göstermesi ve bu dilin klasik eserleri aracılığıyla yayılmaya başlaması, İtalya yarımadasının jeopolitik ve ticarî münasebetlerle oynadığı rol ile yakından ilgilidir. Ortaçağ boyunca Batı Akdeniz'e doğru gelişen İslâm fetihleri, İtalyan şehirlerinin İslâm devletleriyle olan ticarî münasebetleri, bu arada çok çeşitli Doğu eşyasının yarımadaya getirilişi, Doğu tarzındaki sanat eserlerinin yakından tanınmasına da yol açmıştır. Sonuç olarak, askerî fetihler ve ticaret malları yanında, İslâm - Arap toplumunun hayat

P. Flötner'in hazırladığı Doğu etkili madalyon, levha ve kenar süsü örnekleri (Brockhaus Konversations, Erster Band, Berlin und Wien 1892, s. 781)

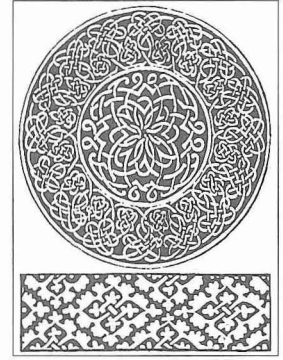
tarzı ve zevkine uygun olarak üretilmiş eşya ile birlikte moda olan pek çok şey yeni isimler almış, arabesk de bunlardan biri olmuştur.

Jeopolitik mevkii bakımından İtalya'ya benzeyen İspanya, İslâm ordularının ayak bastığı ve büyük bir müslüman nüfusun yerleştiği, hatta müslüman sultanların devlet kurdukları bir ülke olmasına rağmen, arabesk kelimesinin bu dile İtalyanca'dan geçtiği ve ilk defa 1567 yılında kullanıldığı kabul edilmektedir. İspanya'daki İslâm eserlerinin tezyinatı ve özellikle Elhamra Sarayı'nın süslemeleri uzun süre Avrupalıların hayranlığını çekmiş olacak ki bazı yayınlarda Endülüsl sanatındaki süslemeler *elhamresque* adıyla tanımlanmıştır. XVI. yüzyıl içinde Doğu-İslâm sanatı Avrupa'da moda halini alınca, özellikle Kanûnî Sultan Süleyman devri Osmanlı sanatı kaçınılmaz etkilerini göstermiş, bu sanatın çekiçliliğine kapılan pek çok Batılı sanatkar İznik çinileri, halılar, cilt kapakları, sedef kakmalar ve metal işlerinden kop-yalar ve uyarlamalar yaparak arabesk çalışmışlardır. Avrupa'ya ihraç edilen Doğu eşyasını esas alarak çalışan A. Dürer, N. Zoppino, F. Pellegrino ve P. Flötner gibi sanatçıların baskı desenlerini, İslâm sanatının orijinal örneklerinden ayırt etmek âdeta imkânsızdır. Bu tür denemeler yapan sanatçılara Hirschvogel, H. Holbein ve Genç Holbein'i de ekleyebiliriz. Doğu'dan gelen halı, kilim, diğer

tekstil ürünleri ile birlikte kitap ciltleri gibi çeşitli eşyalar da Avrupalı sanatçılar tarafından model olarak alınınca bunlar müzik ve edebiyatı da etkilemiş, böylece arabesk terimi Avrupa sanat kültürüne daha geniş bir şekilde yerleşmiştir.

Arabesk kelimesinin XIX. yüzyıl Avrupa edebiyatında belirttiği karakter ve estetik kuruluş önceleri sadece İslâm süslemelerini ifade etmekten ziyade zamanla İslâmî olmayan dekorasyon tarzları için de kullanılmaya başlanmıştır. Rönesans ve onu takip eden yıllarda antik merkezlerde, özellikle Pompeii, Herculaneum ve Roma gibi şehirlerde ele geçen plastik eserlerin bir kısmı da arabesk olarak nitelendiriliyordu. Böylece Avrupa arabesk olarak adlandırabileceğimiz yeni bir kategori sanat diline yerleşmeye başladı. Antik buluntular arasında kıvrımdal (rinçeau), insan ve hayvan figürlerinin de yer aldığı bitkisel kompozisyonlar, Doğu kaynaklı olmamakla birlikte, yoğun ve karmaşık bir yapı gösterdiğinden İslâmî arabeski hatırlatmaktaydı. Avrupa arabesk olarak adlandırabileceğimiz bu türün en güzel örneklerini Bramante, Rafael, P. Flötner ve G. Romano gibi sanatçılar yeni yorumlarla tekrar ele almışlardır. Bazı Avrupa yayınlarda, Doğu kaynaklı asıl arabesk ile bu ikinci tür birbirinden ayrı tutulmakta, birine "autentic arabesque", diğerine ise Roma kökenli "grotesque" den kaynaklanan arabesk denmektedir. Başta çağımızın Fransız edebiyatçıları Baudelaire, Chateaubriand, Balzac, Flaubert, Hugo, Michelet ve Lamartine olmak üzere, aralarında Alman yazarı Goethe'nin de bulunduğu pek çok Avrupalı edebiyatçı bu terimi kullandılar. Bu dönemde arabesk Doğu tarzı resim, müzik, heykel ve bu tarzın etkisinde ortaya çıkmış bütün sanat eserleri için kullanılmıştır.

N. Zoppino'nun hazırladığı kenar süsü ve madalyon kompozisyonları (Brockhaus Konversations, Erster Band, Berlin und Wien 1892, s. 781)

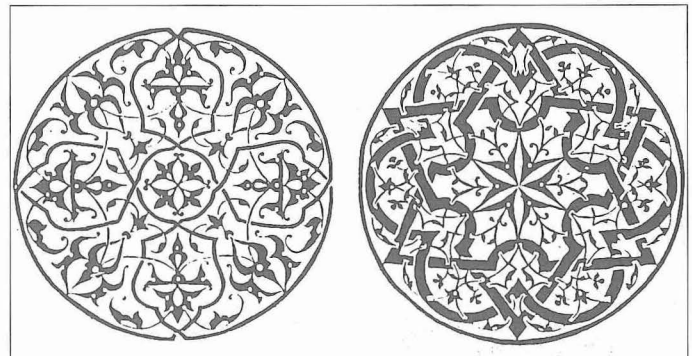

Arabesk terimi XIX. yüzyıl başlarından itibaren Türkçe sözlüklerde de yer almaya başlamıştır. C. Esat Arseven *Sanat Kamusu*'nda, arabesk denince yalnızca geometrik süslemelerin anlaşılması gerektiğini savunur. *Sanat Ansiklopedisi*'nde ve *Les Arts Décoratifs Turcs*'de ise arabeski daha etraflıca tartışılır. Yazar terimi Türkçeleştirerek "girift tezyinat", "girişik bezeme" ve "Türk yolu"nu teklif etmekle birlikte, Batı dillerinde kökleşmiş ve yaygınlık kazanmış olan arabeski kullanmak zorunda olduğunu da kaydetmektedir.

Günümüz araştırmacıları arasında Anadolu Türk sanatı hakkında geniş muhtevalı çalışmalarıyla tanınan Oktay Aslanapa arabesk için, "kesintisiz kıvrımlar yaparak ilerleyen bütün İslâm dekorasyonunun yaygın karakteri" tarifini vermektedir. Anadolu Selçuklu dinî yapılarındaki çini süslemelerini inceleyen M. Meinecke, kendi içinde bir bütün teşkil eden ve yalnızca sınırlı alanlar içinde kullanılan bitkisel unsurları arabesk olarak tanımlar. Yine Selçuklu sanatını konu alan kitabında, T. T. Rice, arabeskin İbn Tolun Camii'nde kullanıldığını, sonra da Selçuklu dekorasyonlarında önemli bir yer tuttuğunu belirtir.

Görüldüğü üzere arabesk terimi bugün bile farklı anlayışlarla kullanılmakta ve bu farklılıklar bir etimolojik men-

Pellegrino'nun hazırladığı madalyon kompozisyonlarında bitki süslemeleriyle zenginleştirilmiş geometrik geçmeler (Brockhaus Konversations, Erster Band, Berlin und Wien 1892, s. 781)

şe farkına dayanmaktadır. Genel anlamda ise İslâm milletlerinin kullanmış oldukları süslemelerin Arap kavminin mirası olarak gösterilemeyeceği kanaati paylaşılmaktadır.

Esasında şimdiye kadar sadece arabesk adıyla tanımlanan örneklerin "İslâm tezyinatı" başlığı altında toplanması fikrinden hareket etmek doğru olur. Genel olarak İslâm tezyinatı adını verdiğimiz malzemenin bağlı olduğu bölge veya devir özelliğine göre Emevî, Fâtımî, Endülüslü, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı gibi adlarla anılması ilmi gerçeklere daha uygundur. İslâm ülkelerinin her birinde farklı bir süsleme anlayışı olduğu açıktır. Ancak tezyinatın kompozisyon şeması ve esası bütün İslâm dünyasında aynıdır. Şekillerin gelişme istikameti, birleşme, çoğalma ve yüzey üzerindeki yayılma prensipleri Afganistan'dan İspanya'ya kadar birbirine benzer. Bölge farklılığı, sadece tezyinata katılan unsurların sayısı ve çeşitlerinde söz konusudur. Bazı ülkelerde bitki motifleri ağır basarken bazı bölgelerde hayvan motifleri fazlaca yer tutabilir. Aynı şekilde farklı malzemelerde halı, kilim, ahşap, maden ve taş süslemelerde de bu değişkenlik kendini belli eder.

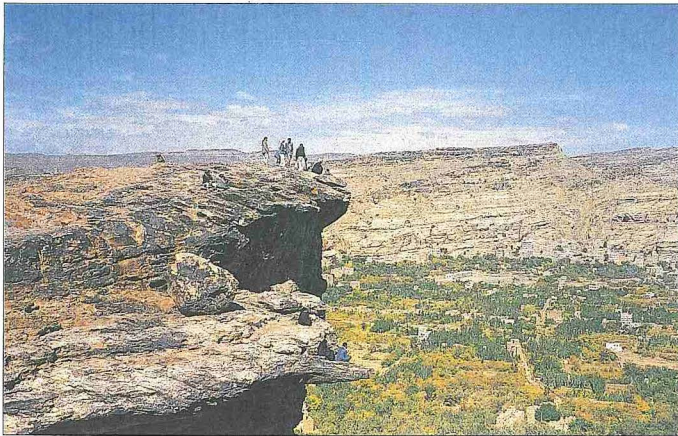
İslâm tezyinatında yer alan bütün şekiller ve bunların kompozisyon tarzları, müslüman milletlerin sanatlarında ölçülerini ve tekniğini bulmuştur. Motiflerin sınıflandırılması yapılmış, terimleri belirlenmiştir. Bütün bu hususlar arabesk gibi bir genellemeye gitmenin gereksiz olduğunu göstermektedir. Bugün için terimin anlamı ve biçim değeri bakımından gerçek bir karşılığı olmadığı da anlaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

- G. Rigutini, *Vocabulario Italiano della Lingua pulota*, Fienze 1865, s. 85; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Fransevî*, İstanbul 1318, s. 126; Celâl Esad [Arseven], *San'at Kâmusu*, İstanbul 1340-41, s. 21; a.mlf., *Les Arts Décoratifs Turcs*, İstanbul 1952, s. 44; a.mlf., *SA*, I, 93-94; V, 2119; A. Hatzfeld — A. Darmsteter, *Dictionnaire Général de la Langue Française*, Paris 1924, s. 24; R. Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge 1931, s. 28, resim 37, 216; H. Gardner, *Art Through Ages*, New York 1936, s. 362, 366, 368; F. Palazzi, *Nouissimo Dizionario della Lingua Italiana*, Milano 1939, s. 91; *Nouveau Petit Larousse Illustré*, Paris 1947, s. 55; E. Kühnel, *Die Arabeske*, Wiesbaden 1949; a.mlf., *EJ*² (İng.), I, 558-561; R. Landau, "The Arabesque, the Abstract art of Islam", *The American Academy of Asian Studies*, San Francisco 1955; F. S. Meyer, *Handbook of Ornament*, New York 1957; E. Atiyah, *The Arabs*, Edinburgh 1958, s. 64; T. T. Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, New York 1961, s. 159; S. Battaglia — G. Bocaccio, *Il Decameron*, Torino 1966, s. 645; a.e. (trc. G. H. McWilliam), New York 1972, s. 809; a.e. (trc. J. Payne), Washington 1947, s. 683; Oktay Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, New York 1971, s. 333; *Grand Larousse de la Langue Française*, Paris 1971, I, 221; J. Strzygowski v.dğr., *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi* (trc. A. Cemal Köprülü), Ankara 1974, s. 38-102; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 103, 105, 108, 109, 111; J. Corominas, *Breve Diccionario Etimologica de la Lingua Castellano*, Madrid 1976, s. 59; J. Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1978, II, 29; B. Lewis, *Tarihte Araplar* (trc. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1979, s. 141, 143; F. A. Brockhaus, *Brockhaus Konversations Lexikon*, Berlin 1982, s. 780-781; BSE, II, 407-408; *Encyclopedia of World Art*, London 1959, X, 833; E. Herzfeld, "Arabesk", *İA*, I, 463-470; J. Meyer, *Meyers Enzyklopedisches Lexikon*, Mannheim 1971, II, 456; W. — R. Chambers, *Chambers's Encyclopaedia*, London 1973, I, 514; *EBr*, II, 165-166; Hâdî Âlimzâde, "Ârâbisk", *DMBİ*, I, 273-276.

SELÇUK MÜLÂYİM

San'a'ya 8 km. uzaklıktaki Zahr vadisinden bir görünüş - Yemen

A'RÂBİ

(الأعرابي)

Çölde yaşayan göçebe Arap
(bk. A'RÂB, BEDEVİ).

ARABİSTAN

(جزيرة العرب)

Asya ile Afrika arasında yer alan dünyanın en büyük yarımadalarından biri.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Asıl adı Şibhü Cezîreti'l-Arab (Arap yarımadası) iken kısaltma yoluyla Cezîretül-arap şeklinde kullanılmıştır. Sadece el-Cezîre de denilmekte ve Türkçe'de buna benzer biçimde Arap yarımadası yerine kısaca Arabistan adı kullanılmaktadır.

Arabistan, özellikle Batı Arabistan, Allah'ın elçisi ve son peygamberi Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği, yaşadığı, vahye mazhar olduğu ve risâletini tamamladıktan kısa bir süre sonra vefat ettiği yer olması bakımından bütün insanlık için dinî önemi olan bir bölgedir.

Arabistan'ın coğrafi durumu hakkında bilgi veren İslâm coğrafyacılarından Aşmaî (ö. 217/832), sınırlarını tarif ederken yarımada'yı Yemen, Necid, Hicaz ve Tihâme olmak üzere dört, İstahrî (X. yüzyıl) ise Hicaz, Necid ve Yemen olarak üç bölüme ayırmaktadır. Yarımada'yı Hemdânî (ö. 334/945-46) ile Mukaddesî (ö. 375/985) Şam ve Yemen adıyla ikiye, Bekrî (ö. 487/1094) ile Yâkût el-Hamevî de (ö. 626/1229) daha ayrıntılı olarak yaptıkları tasnif ve sınırlandırmalarda Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla beş bölüme ayırmaktadırlar. Zamanımızda siyasi şekillenmeler göz önüne alınarak Arap yarımadası Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Uman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Küveyt sınırları içinde kalan bölge olarak belirlenmekte ve yüzölçümü 3 milyon kilometrekareyi biraz aşmaktadır (3.184.515 km²). Yarımadanın toplam nüfusu da 33 milyona (1989) yaklaşmaktadır.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. Coğrafi Konumu ve Yüzey Şekilleri. Arap Yarımadası Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasını teşkil eden Güneybatı Asya'nın güney kısmında yer